

دانشگاه باقر العلوم علیه السلام
دانشکده: الهیات و معارف اسلامی

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد
رشته: فلسفه و کلام اسلامی

عنوان:

حقیقت بهشت و جهنم از دیدگاه حکمت متعالیه (ملاصدرا، علامه طباطبایی و آیت الله جوادی آملی)

استاد راهنما:

دکتر محمد تقی یوسفی

استاد مشاور:

دکتر ابوالفضل روحی

نگارش:

معصومه یآوری

دیماه ۱۳۹۰

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه باقر العلوم علیه السلام
دانشکده: الهیات و معارف اسلامی

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد
رشته: فلسفه و کلام اسلامی

عنوان:

حقیقت بهشت و جهنم از دیدگاه حکمت متعالیه (ملاصدرا، علامه طباطبایی و آیت الله جوادی آملی)

استاد راهنما:

دکتر محمد تقی یوسفی

استاد مشاور:

دکتر ابوالفضل روحی

نگارش:

معصومه یآوری

دیماه ۱۳۹۰

تقدیم به

ذوات مقدس ائمه‌ی معصومین(ع) که در ظلمت‌کده‌ی جهل و گمراهی چراغ هدایت و حکمت الهی را برای بشریت افروختند.

پدر و مادر دلسوز و فداکارم که از کودکی همواره مرا به صراط حق و حقیقت رهنمون بوده و از هیچ زحمتی در این راه دریغ ننمودند.

همسر مهربانم که همواره با بردباری، مشوق و پشتیبانم در تحصیل و زندگی بوده است.

فرزند دلبندم که با تولدش در اثنای نگارش این پایان نامه خستگی را از وجودم زدود و انرژی تازه‌ای را در من ایجاد نمود.

تقدیر

سپاس بی‌پایان پروردگار بی‌همتا را که فرصت دانش‌اندوزی ارزانی‌ام داشت و در تمام مراحل زندگی یاری‌ام نمود. به راستی که این مسیر دشوار، جز با اتکا به قدرت لایزالش ممکن نبوده و تنها با یاری اوست که می‌توان بر مشکلات فائق آمد. اکنون که نگارش این پایان‌نامه به اتمام رسیده است، بر خود لازم می‌دانم به پاس «مَنْ لَمْ يَشْكُرِ الْمَخْلُوقَ لَمْ يَشْكُرِ الْخَالِقَ»، از همه‌ی کسانی که در این راه مرا یاری نموده‌اند، تشکر نمایم.

از استاد راهنمای بزرگوارم، جناب آقای دکتر محمد تقی یوسفی، و استاد مشاور محترم، جناب آقای دکتر ابوالفضل روحی به خاطر راهنمایی‌های علمی و سجایای اخلاقی‌شان قدردانی ویژه دارم.

تشکر مخصوص خود را از تمامی اساتید دانشگاهی، دبیران، معلمان و آموزگاران محترمی که طی سالیان متمادی، افتخار شاگردی در مکتبشان را داشته‌ام، به پاس «مَنْ عَلَّمَنِي حَرْفًا فَقَدْ صَيَّرَنِي عَبْدًا» اعلام می‌دارم.

نهایت سپاس و امتنان خود را از یکایک خانواده‌ی خود، به ویژه پدر و مادر بزرگوارم و همچنین خانواده‌ی همسر که همواره مشوق ادامه تحصیل بودند و دعای خیرشان همواره پشتیبان و بدرقه‌ام بود، ابلاغ می‌دارم.

همچنین از همسر مهربانم که با زحمات بی‌دریغش کمک شایانی در تدوین این پایان‌نامه به من مبذول داشت، تشکر می‌نمایم.

در پایان، توفیق، سلامتی، آسایش و طول عمر باعزت را برای یکایکشان آرزومندم.

چکیده

زندگانی پس از مرگ از جمله ابهاماتی است که همواره ذهن بشر متفکر را به خود مشغول کرده است. البته سخنان و گفته‌هایی که از طریق ائمه معصومین (ع) به ما رسیده و یا در قرآن آمده، تاحدی این ابهامات را برطرف می‌سازد. بهشت و جهنم نیز گوشه‌ای از این ابهامات است که قسمت اعظم فهم آن به روایات و آیات قرآن باز می‌گردد. و عقل تا حد بسیار اندکی قادر به فهم آن می‌باشد.

وجود بهشت و جهنم، چگونگی خلقت آنها، اوصاف، لذاذ و آلام آنها، کیفیت خلود و امثال آن از فروع بحث بهشت و جهنم است که با بررسی برخی از کتاب‌ها، پایان‌نامه‌ها و مقالات در این رساله تاحدی به آن‌ها پرداخته شده است. ابتدائاً نظر برخی از حکما و متکلمان قبل از ملاصدرا بیان شده و در ادامه نظریات ملاصدرا، علامه طباطبایی و آیت الله جوادی آملی که برگرفته از آیات و روایات می‌باشد گفته شده است.

از دیدگاه ملاصدرا بهشت و جهنم مانند درختی هستند که اصل آنها اکنون موجود است، اما شاخ و برگ آن را انسان‌ها با اعمال و رفتار خویش به وجود می‌آورند. یعنی بهشت و دوزخ هر کسی بستگی به اعمال او در این دنیا دارد و خود شخص آنها را در این دنیا می‌سازد. اما حجاب طبیعت مانع از درک آن می‌شود. ایشان اکثر مباحث بهشت و جهنم را تأویل می‌برد و با ذوق فلسفی خویش آیات و روایات را تفسیر می‌کند. مثلاً در مورد درهای هفت‌گانه دوزخ می‌گوید آنها قوای هفت‌گانه انسان است. وی در بحث خلود قائل است که خلود و دوام در بهشت و دوزخ برای بهشتیان و دوزخیان ابدی است اما این بدان معنا نیست که عذاب هم برای دوزخیان دائمی باشد، بلکه پس از مدتی عذاب با طبعشان عجین شده و برای آنها گوارا می‌گردد.

علامه طباطبائی نیز درباره مکان بهشت و جهنم می‌گوید، ممکن است آن دو در بطن آسمان و زمین باشند، اما درک آن در این جهان به دلیل وجود ماده ممکن نیست. ایشان در بحث خلود قائل است بهشتیان دائماً در بهشت اند، اما ممکن است جهنمیان با لطف و کرم پروردگار از دوزخ خارج شوند. در پایان آیت الله جوادی آملی با دلایلی از قرآن و روایات خلقت فعلی بهشت و جهنم را امری حتمی می‌داند و معتقد است خلقت دوزخ یکی از نعمت‌های الهی و عامل بازدارنده‌ای از خلاف و معصیت است برای انسان‌هایی که به معرفت حقیقی نرسیده‌اند. نظر وی در باب خلود نیز مانند نظر علامه می‌باشد. وی برخلاف ملاصدرا قائل است که عذاب هیچگاه برای دوزخیان گوارا نخواهد شد. زیرا خلاف فطرت است.

کلید واژه‌ها: بهشت، جهنم، حکمت متعالیه، صدرالمتألهین، علامه طباطبائی، آیت الله جوادی آملی.

فهرست مطالب

۱	مقدمه
۳	فصل اول: کلیات و مفاهیم
۴	گفتار اول: کلیات
۴	۱. بیان مسئله
۵	۲. ضرورت تحقیق
۶	۳. پیشینه تحقیق
۷	۴. اهداف تحقیق
۷	۵. سوالات (اصلی و فرعی) تحقیق
۸	۶. فرضیه ها
۸	۷. پیش فرض ها
۸	۸. روش تحقیق
۹	گفتار دوم : مفاهیم
۹	۱. بهشت و جهنم
۹	۱-۱. بهشت
۱۲	۱-۲. جهنم
۱۴	۲. حکمت متعالیه
۱۶	۳. صدر المتألهین
۱۷	۴. علامه طباطبائی
۱۸	۵. آیت الله جوادی آملی

۲۱	فصل دوم: دیدگاه متکلمان و حکمای قبل از ملاصدرا
۲۲	۱. شیخ صدوق
۲۲	۱-۱. اعتقاد شیخ صدوق در باب بهشت
۲۳	۱-۲. اعتقاد شیخ صدوق در باب جهنم
۲۵	۱-۳. نقد شیخ صدوق از سوی شیخ مفید
۲۷	۲. شیخ مفید
۲۷	۲-۱. آفرینش بهشت و جهنم
۲۸	۲-۲. بهشت از دیدگاه شیخ مفید
۳۱	۲-۳. جهنم از دیدگاه شیخ مفید
۳۲	۳. امام محمد غزالی
۳۷	۴. ابن سینا
۴۲	جمع بندی
۴۴	فصل سوم: حقیقت بهشت و جهنم از دیدگاه حکمت متعالیه
۴۶	گفتار اول: حقیقت بهشت و جهنم از دیدگاه ملاصدرا
۴۶	۱- وجود بهشت و جهنم
۴۷	۲. مکان بهشت و جهنم
۴۸	۳. آفرینش ذاتی بهشت و آفرینش عرضی جهنم
۴۹	۴. ویژگی‌های بهشت و جهنم
۵۰	۵. مظاهر دنیوی و ماهیات سه‌گانه‌ی بهشت و جهنم

۵۲.....	۶. درهای بهشت و دوزخ.....
۵۴.....	۷. زبانیه و آتش بانان دوزخ.....
۵۵.....	۸. ماهیت درخت طوبی و زقوم.....
۵۷.....	۹. عذاب‌های غیر جسمانی در دوزخ.....
۵۸.....	۱۰. تجسم اعمال در بهشت و جهنم.....
۵۹.....	۱۱. جهنم و ماده و صورت آن.....
۶۰.....	۱۲. خلود اهل دوزخ.....
۶۳.....	جمع بندی.....
۶۵.....	گفتار دوم: حقیقت بهشت و جهنم از دیدگاه علامه طباطبایی
۶۵.....	۱. اعراف.....
۶۷.....	۲. بهشت آدم و حوا.....
۶۸.....	۳. مکان بهشت و جهنم.....
۷۱.....	۴. درهای بهشت و جهنم.....
۷۳.....	۵. نعمت‌های بهشتی.....
۷۳.....	۱-۵. لذت‌های مادی و جسمانی.....
۷۴.....	۱-۱-۵. شراب‌های بهشتی.....
۷۵.....	۲-۱-۵. باغ‌های بهشتی.....
۷۶.....	۲-۵. نعمت‌های روحانی و معنوی.....
۷۶.....	۱-۲-۵. رضایت خدا.....

۷۷	..... ۲-۲-۵ در جوار خدا بودن
۷۷	..... ۳-۲-۵ تحیت و سلام
۷۸	..... ۶ عذاب‌های جهنمی
۷۸	..... ۱-۶ عذاب‌های جسمانی
۷۹	..... ۱-۱-۶ درخت زقوم
۸۰	..... ۲-۱-۶ کنده شدن پوست
۸۱	..... ۲-۶ عذاب‌های روحی
۸۲	..... ۷ خلود در بهشت و جهنم
۸۴	..... جمع بندی
۸۶	گفتار سوم: حقیقت بهشت و جهنم از دیدگاه آیت‌الله جوادی آملی
۸۶	..... ۱ اعراف
۸۸	..... ۲ خلقت کنونی بهشت و جهنم
۹۱	..... ۳ بهشت
۹۱	..... ۱-۳ وسعت بهشت
۹۳	..... ۲-۳ درهای بهشت
۹۶	..... ۱-۲-۳ ویژگی درهای بهشت
۹۷	..... ۳-۳ درخت طوبی
۹۹	..... ۴-۳ عوامل ورود به بهشت
۹۹	..... ۱-۴-۳ تقوا

۱۰۰	..... ۲-۴-۳. شکیبایی در راه خدا
۱۰۰	..... ۳-۴-۳. نیایش
۱۰۰	..... ۴-۴-۳. دل آرام
۱۰۱	..... ۵-۳. نعمت‌های بهشتی
۱۰۱	..... ۱-۵-۳. نعمت‌های جسمانی و حسّی
۱۰۱	..... ۱-۱-۵-۳. نهرها
۱۰۳	..... ۲-۱-۵-۳. ساقی ابرار و مقربان
۱۰۴	..... ۳-۱-۵-۳. همسران بهشتی
۱۰۵	..... ۲-۵-۳. نعمت‌های روحی و معنوی
۱۰۵	..... ۱-۲-۵-۳. آرامش
۱۰۶	..... ۲-۲-۵-۳. نفی خوف و حزن و رنج
۱۰۶	..... ۳-۲-۵-۳. مصاحبت با دوستان بهشتی
۱۰۸	..... ۴. جهنم
۱۰۸	..... ۱-۴. راز آفرینش دوزخ
۱۱۰	..... ۲-۴. طبقات و درهای دوزخ
۱۱۱	..... ۳-۴. رابطه‌ی درهای دوزخ با ملکات نفسانی
۱۱۲	..... ۴-۴. اسباب دوزخ
۱۱۳	..... ۱-۴-۴. کفر و نفاق
۱۱۳	..... ۲-۴-۴. آرزوهای دور و دراز

۱۱۴	..... غفلت زدگی ۳-۴-۴
۱۱۶	..... عذاب‌های جهنمی ۵-۴
۱۱۶	..... صدای دوزخیان ۱-۵-۴
۱۱۶	..... جایگاه تنگ دوزخیان ۲-۵-۴
۱۱۷	..... غذاها و نوشیدنی‌های جهنمیان ۳-۵-۴
۱۱۸	..... عذاب‌های روحی و عقلی ۴-۵-۴
۱۲۰	..... خلود در دوزخ ۶-۴
۱۲۴	..... جمع بندی ۱۲۴
۱۲۶	..... خاتمه: نتیجه گیری و جمع بندی ۱۲۶
۱۳۵	..... فهرست منابع ۱۳۵

مقدمه

آینده مبهم انسان یکی از دغدغه‌های بشر است. با اینکه بسیاری از مردم، فاقد قدرت پیش بینی و پیش گویی آینده کوتاه خود هستند، آینده ی پس از مرگ هراس انگیزتر می‌نماید. این ناشناخته ماندن آینده، آدمی را چنان به هراس می‌افکند که به هر چیزی برای شناخت آن چنگ می‌زند. البته هراس انگیزی آینده از جهت تیرگی و تاریکی آن نیست بلکه از آن جهت است که اطلاعات و دانش زیادی در این مورد در دست نیست.

انسان ها همواره در طول تاریخ کوشیده‌اند تا از آینده ی خود به ویژه آینده ی پس از مرگ اطلاعاتی به دست آورند. علاقه مندی بشر به دانش و اطلاعات مربوط به زندگی پس از مرگ موجب شده تا هر یک از ادیان به نحوی زندگانی آخرت را تبیین کنند. در مقابل هم برخی به کلی منکر زندگی پس از مرگ شده و مرگ را پایان زندگی می‌دانند. از این میان دین مبین اسلام هم برخی از حقایق پس از مرگ را توضیح می‌دهد.

این حقایق در دین اسلام تحت عنوان معاد مطرح می‌شود. معاد از اصول اعتقادی ما مسلمانان می‌باشد و انکار آن، انکار ضروری دین شمرده شده و منکر ضروری دین هم کافر است. اثبات اصل معاد و جهان آخرت، از طریق عقل و دلایل عقلی و فلسفی امکان پذیر است و اساساً اصول عقاید باید از طریق ادله عقلی اثبات شود. از همین روست که فلاسفه و متکلمان ادله و براهینی را در اثبات این اصل اعتقادی آورده و به اشکالات و شبهات مخالفان و منکران از طریق عقل پاسخ داده‌اند.

البته دلایل نقلی (آیات و روایات) زیادی هم برای اثبات اصل معاد، وارد شده و لکن آنها همه مؤید دلیل عقلی بوده و در بیشتر موارد ارشاد به همان حکم مستقل عقلی است. استدلال‌های قرآن برای اثبات معاد و زنده شدن انسان ها پس از مرگ حجم وسیعی از آیات قرآن را به خود اختصاص داده و در قرآن در کمتر موضوعی این اندازه بحث شده؛ به طوری که حدود یک پنجم آیات قرآن را، آیات مربوط به معاد و جهان پس از مرگ تشکیل می‌دهد.

پس در نتیجه اثبات اصل معاد و جهان آخرت توسط دلیل عقلی و استدلال امکان پذیر است، اما عقل از اثبات جزئیات و حقایق آن جهان عاجز است. به همین دلیل در شناخت حقایق و جزئیات آن جهان باید دست نیاز به سوی خداوند و اولیای او دراز کرد.

در این رساله سعی بر آن شده است که نظر سه فیلسوف شناخته شده (ملاصدرا، علامه طباطبایی و آیت الله جوادی آملی) در باره وجود بهشت و جهنم و اوصاف آنها بیان شود. اما از آنجایی که بحث مورد نظر، در خصوص امور کاملاً ماورای طبیعی است و دست عقل در تشخیص برخی از جزئیات آن کوتاه است، لذا در اکثر موارد، موضوعات را صرفاً باید از طریق نقل و روایات و توضیحاتی که در این موضوع از ائمه معصومین (ع) ارائه شده است قبول کرد و گاهی تعبداً باید پذیرفت. از همین جهت است که برخی از مفسران و متکلمان در مواردی که ادله نقلی با هم متعارض اند و یا ادله نقلی یقینی وجود ندارد، نظر قطعی خود را ارائه نداده‌اند. بنابراین این بحث از جزئیات بهشت و جهنم بحثی نقلی است. البته در نظریات ملاصدرا بحث‌های عقلی و ذوقی بیشتر از ادله نقلی به چشم می‌خورد. نظریات علامه طباطبایی را در باب بهشت و جهنم در لابلای تفسیر قرآن وی که همان المیزان است می‌توان یافت. آیت الله جوادی آملی هم مطالب این بحث را با استناد به آیات و روایات توضیح داده و کمتر به بیان نظریات خویش پرداخته است.

این تحقیق مشتمل بر سه فصل است که در فصل اول به بیان کلیات و مفاهیم پرداخته شده، فصل دوم به بیان نظریات حکما و متکلمان قبل از ملاصدرا اختصاص داده شده که شامل نظریات شیخ صدوق، شیخ مفید، ابن سینا و امام محمد غزالی می‌باشد. فصل سوم نیز نظریات ملاصدرا، علامه طباطبایی و آیت الله جوادی آملی در باب بهشت و جهنم بررسی شده است.

فصل اول:
کلیات و مفاهیم

گفتار اول: کلیات

۱. بیان مسئله

یکی از مسائل مهمی که در دین کامل اسلام مطرح است و جزء اصول دین به شمار می‌آید، بحث معاد است. اصل معاد همدوش و همگام با خلقت انسان مطرح و از آن جدایی ناپذیر است. از آنجایی که انسان در عالم خاکی و دنیای مادی زندگی می‌کند، دارای سیر تکاملی می‌باشد. ولاجرم این سیر و پیشرفت مداوم است و حرکت روبه جلوی او وی را ناگزیر می‌کند از این که پیوسته عوالم و گذرگاه‌هایی در برابر او باشد تا به سیر و طی طریق در آنها پردازد تا آنجا که در حقیقت و نقطه اوج خود بنشیند و آن حقیقت همان زندگی اخروی و حیات ابدی و منزل جاودان اوست.

اصل معاد پیوسته ارزش و اهمیت بسزایی در شکل دهی و ایجاد نحوه خاصی از زندگی دنیوی برای بشر دارد. پیامبران نخستین دعوت کنندگان خلق به سوی این حقیقت غیبی و معرفت و شناخت آن برای بشر بوده‌اند. حقیقتی که می‌توان گفت فلسفه گزینش و ارسال پیامبران الهی در میان مردم به جهت آن بوده است. زیرا در صورت نبود آن حقیقت حتی فلسفه زندگی انسان و دیگر موجودات هم ناقص می‌ماند، چه رسد به ارسال پیامبران و کتب آسمانی.

شاید بتوان گفت مبحث معاد بعد از مسئله توحید مهم ترین بحثی است که کانون توجه اندیشمندان مذهبی و مسلمان قرار گرفته و یکی از جزئیات مطرح شده در مسئله معاد بحث بهشت و جهنم می‌باشد. با توجه به استدلال‌های عقلی و نقلی در اثبات اصل معاد شکی نیست اما برخی از مباحث جزئی آن نظیر وجود بهشت و جهنم که دارای زوایای پیچیده و مبهمی است، نیاز به تبیین و تفسیر بیشتری دارد. تبیین این دست از مطالب ابتدائاً بر عهده مفسرین اصلی آیات الهی - که پیامبر اکرم (ص) و ائمه معصومین (ع) هستند - می‌باشد. یکی از مطالب

برگرفته از این تفاسیر توسط متکلمین و حکما قاعده لطف است که طبق این قاعده آنچه که از طرف خالق به مخلوق لطف به حساب آید، بر خالق قادر واجب است که آن را در حد کمال برای مخلوق فراهم سازد. یکی از مصادیق الطاف ذات حق تعالی وجود بهشت و جهنم است، زیرا ایجاد آن دو مقتضای عدل و حکمت باری تعالی است.

حال چگونگی وجود بهشت و جهنم و زمان ایجاد آن دو و به عبارت دیگر حقیقت بهشت و جهنم مطلبی است که ذهن کنجکاو هر صاحب اندیشه ای را به خود مشغول می‌سازد.

هدف این تحقیق بررسی حقیقت بهشت و جهنم از دیدگاه اندیشمندان اسلامی بالأخص حکیم عالی قدر صدر المتألهین شیرازی و عالم فرزانه علامه طباطبائی و نیز فیلسوف معاصر آیت الله جوادی آملی می‌باشد.

۲. ضرورت تحقیق

مسائل اعتقادی از مهم ترین و اساسی ترین عوامل ارتقاء حیات انسان و منشأ اعمال و کردار درست و در نتیجه عامل فلاح و رستگاری انسان است، از طرفی عدم آشنایی با مبانی اعتقادی و یا هرگونه ضعف و سستی در آن مایه ی ضلالت و گمراهی است. بیشتر گناهان و مفسد فردی و اجتماعی به خاطر آن است که عاملان آن، باور و اعتقاد یقینی به جهان پس از مرگ و کیفیت پاداش و مجازات الهی ندارند و اگر یقین به این امر داشتند، زمینه ارتکاب گناه به حد اقل می‌رسید. به همین خاطر است که بحث از بهشت و جهنم که به عبارتی بحث از مجازات‌ها و پاداش‌های الهی است، از اهمیت زیادی برخوردار است. این مسئله می‌تواند عامل مؤثری در دوری از گناهان و مفسد و ایجاد آمادگی در خود برای رسیدن به سعادت ابدی در آن جهان باشد.

با توجه به این که پذیرش بهشت و جهنم یا عدم پذیرش آن در مباحث انسان شناسی،

اجتماعی و روان شناسی تأثیر دارد، جایگاه ویژه این بحث روشن خواهد شد.

۳. پیشینه تحقیق

بحث معاد از دیرباز و شاید بتوان گفت از زمان پیش از اسلام در میان اندیشمندان و نظریه پردازان مطرح بوده است به طوری که ائمه (ع) در جواب سؤالات برخی از مسلمانان، آیات و احادیث فراوانی را در این باب بیان فرموده‌اند.

در کتاب‌های اعتقادی نیز مطالبی را در مورد معاد و ابواب مختلف آن از جمله گواهان روز جزا، حساب، بهشت و جهنم و... می‌توان دید. لذا به صورت پراکنده مطالبی در مورد بهشت و جهنم در این گونه کتاب‌ها وجود دارد. به عنوان نمونه می‌توان به *أوائل المقالات* شیخ مفید، *شرح المقاصد تفتازانی*، *حق الیقین علامه مجلسی* و *کشف المراد علامه حلی* اشاره کرد. در دوران معاصر هم آثار ویژه‌ای در مورد بهشت و جهنم به رشته تحریر در آمده که از آنها می‌توان به کتاب *سیمای بهشت و جهنم*، نوشته صمد بهرزی اشاره نمود.

برای روشن‌تر شدن پیشینه موضوع نظرات متکلمان و حکمای قبل از ملاصدرا در فصل مجزایی بیان شده که از میان متکلمان شیعه شیخ صدوق و شیخ مفید و از میان متکلمان اهل سنت امام محمد غزالی انتخاب شده‌اند. آراء ابن سینا نیز به عنوان شاخص‌ترین فیلسوف قبل از ملاصدرا آورده شده است.

خانم یلدا طالب نیز در این زمینه تحقیقی را در قالب پایان نامه با عنوان *تأثیر آیات و روایات در اندیشه ملاصدرا در باب بهشت و جهنم* ارائه نموده است. در این پژوهش افکار ملاصدرا در باب بهشت و جهنم ارائه گردیده و با بررسی قسمتی از آیات و روایات مربوط به این موضوع افکار ملاصدرا که از آنها تأثیر پذیرفته است بیان داشته شده است. با نظر به این پایان نامه می‌توان گفت که اصول اساسی افکار ملاصدرا در باب بهشت و جهنم بر آمده از آیات و روایات می‌باشد.

اما کتاب مستقلى که در باب بهشت و جهنم از حکمت متعالیه و فلاسفه نوشته شده باشد، وجود ندارد. لذا این تحقیق برآن است که به این موضوع بپردازد.

۴. اهداف تحقیق

وجود عقاب و پاداش همواره به عنوان یکی از عوامل انگیزشی فرد به سمت اعمال و رفتار درست بوده و نیز جایگاه این عذاب و پاداش بهشت و جهنم است از طرفی انسان که دارای دو بعد مادی و معنوی است همیشه در جستجوی راه سعادت معنوی خویش بوده است، لذا هدف از این تحقیق سوق دادن افراد به سمت مسائل معنوی و نیز ارضاء حس کنجکاوى انسان نسبت به سعادت خویش می باشد.

روشن تر کردن هر چه بیشتر زوایای مبهم بهشت و جهنم از دیدگاه حکمت متعالیه نیز از دیگر اهداف این تحقیق به شمار می آید.

۵. سوالات (اصلی و فرعی) تحقیق

سوال اصلی

۱. حقیقت بهشت و جهنم از دیدگاه حکمت متعالیه چیست؟

سوالات فرعی

۲. دیدگاه متکلمان پیش از ملاصدرا در باره بهشت و جهنم چیست؟

۳. دیدگاه حکمای پیش از ملاصدرا در باره بهشت و جهنم چیست؟

۴. ویژگی بهشت و جهنم در آیات و روایات چیست؟

۵. نظر خاص ملاصدرا در مورد خلود در جهنم چیست؟

۶. علامه طباطبائی در مورد بهشت و جهنم چه دیدگاهی دارد؟

۷. آیت الله جوادی آملی در مورد بهشت و جهنم چه نظری دارد؟

۶. فرضیه‌ها

از منظر آیات و روایات بهشت و جهنم هم اکنون وجود دارد. از دیدگاه ملاصدرا بهشت و جهنم هر کس با اعمال و رفتار او در دنیا ساخته می‌شود. از منظر ملاصدرا خلود جهنمیان در جهنم و زجر کشیدن ابدی آنها منتفی است. از نظر علامه انکار وجود فعلی بهشت و جهنم انکار ضروری دین است. از نظر علامه طباطبایی بهشت و جهنم جاودان در باطن این دنیا است. از منظر آیت الله جوادی آملی بهشت و جهنم ابدی از ابتدای خلقت عالم موجود بوده است.

۷. پیش فرض‌ها

- اذعان به معاد از ضروریات دین اسلام است.
- معاد از دیدگاه عقل و نقل قابل اثبات است.
- بهشت و جهنم یکی از مباحث مهم از بحث معاد است.

۸. روش تحقیق

تحقیق پیش رو با استفاده از روش توصیفی انجام شده و جمع آوری اطلاعات با روش کتابخانه‌ای و ابزار فیش برداری صورت گرفته است.